

УДК: 373.5.033.041

О.О. Колонькова, м. Київ

КУЛЬТУРА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Розкрито сутнісну характеристику поняття “культура екологічної поведінки”. Визначено основні напрями формування культури екологічної поведінки школярів.

Ключові слова: “культура”, “культура поведінки”, “поведінка”, “культура екологічної поведінки”.

На сьогодні в більшості країн світу актуалізувалася проблема освіти в інтересах стійкого розвитку суспільства. Передбачається, що подібне спрямування освіти сприятиме формуванню поколінь, які задовольнятимуть свої потреби з найменшим тиском на природне середовище, забезпечуватимуть екологічно виправданий економічний та соціальний розвиток суспільства.

Генеральною Асамблеєю ООН освіта визнана ключовим інструментом для підтримки політики екологічного та стійкого розвитку, в результаті чого рішенням Ради ЮНЕСКО у 2005 році проголошено Декаду освіти для стійкого розвитку всіх країн світу, положення якої також зобов'язалась виконувати й Україна. В законі України “Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” зазначено про розробку і реалізацію до 2015 року “стратегії екологічної освіти з метою сталого розвитку українського суспільства”.

Щоб згуртувати суспільство для досягнення певної суспільно значущої мети необхідно сформувати спільні цінності, уявлення про світ та устрій життєдіяльності. Такий спосіб організації і розвитку суспільства, що характеризується сукупністю загальних сталих змістів відповідає дефініції “культура” [3]. Отже, для досягнення стійкого розвитку необхідна кардинальна перебудова способу життя – зміна загальної культури людства.

Утім занадто складно відбувається процес формування нової суспільної культури. Можливо занадто мало часу пройшло з початку відповідних дій, можливо – не так просто переорієнтувати суспільство на нові культурні орієнтири.

Метою статті є визначення сутнісної характеристики поняття “культура екологічної поведінки учнів основної школи”.

Філософські джерела пояснюють “культуру” в широкому смислі, як сукупність проявів життя, досягнень та творчості народу або групи людей [12].

У психологічних джерелах культура розглядається, як набута сукупність загальних сталих змістів, знань, цінностей що використовуються людьми для інтерпретації життєвого досвіду та визначають лінію поведінки. [4; 7].

Культурологи вбачають в понятті “культура” “специфічний спосіб організації та розвитку життєдіяльності, що представлений в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм, духовних цінностях, сукупності ставлень людей до природи, між собою і до самих себе” [3, с. 206]. Сукупність штучних порядків та об’єктів, що створені як доповнення до природних; заучених форм людської поведінки та діяльності, набутих знань, символів в навколишньому світі [10].

Отже, будь-які джерела визначають культуру, як сукупність набутих, сталих характеристик, що зумовлюють поведінку людей.

“Культура” – досить складне поняття, інтегроване в усі сфери людської діяльності. Виділяють різноманітні структурні компоненти культури. Наприклад, за сферами діяльності: культура праці і побуту, культура господарювання і управління, економічна і політична культура [1]. За сферами життя культуру поділяють на такі різновиди: біологічна, виробнича, духовна, соціальна [6]. За якісними характеристиками розрізняють культуру кожної людської спільноти (етнічної, конфесійної тощо): традиції та звички, мова та писемність, особливості організації життєдіяльності та виховання тощо [12].

Більш впорядкованим поділом можна вважати такий:

- виробнича (економічна) культура;
- політична культура;
- духовна культура;
- культура спілкування та побуту [1].

Екологічну культуру будемо розглядати як якісну характеристику кожного структурного компонента загальної культури, оскільки будь-яка діяльність людини впливає на стан навколишнього природного середовища.

Концепція екологічної освіти України розглядає екологічну культуру як складову системи національного і громадянського виховання, частину загальної культури, що характеризується глибоким усвідомленням важливості гармонійного взаєморозвитку суспільства і природи.

Екологічна культура визначається як історичне явище, пов'язане з рівнем розвитку суспільства, обумовлене нині глибоким усвідомленням екологічних проблем у житті людства, як ведення заощадливого господарювання на основі пізнання законів природи, з врахуванням близьких і віддалених наслідків для природи.

У педагогічних джерелах екологічна культура особистості характеризується:

- системою цінностей щодо довкілля;
- відповідальним ставленням до навколишнього середовища;
- системою умінь і досвідом вирішення екологічних проблем, насамперед, на місцевому і локальному рівнях;
- практичними діями, поведінкою, спрямованими на збереження довкілля [8].

Екологічна культура відповідає вимогам стійкого розвитку суспільства, тому є одним із важливих кроків на шляху його досягнення.

Оскільки культура розглядається різними джерелами з точки зору змісту та розпадається на різні сфери, доцільно розглянути поняття “культура поведінки”.

Поведінка науковими джерелами пояснюється як система взаємопов'язаних дій людини у взаємодії з природою, соціумом, що регулюється завчасно поставленою метою [9]. Поведінка особистості – це вчинки, дії, що в будь-якому випадку торкаються інтересів інших людей, колективів, суспільства в цілому. Поведінка має місце в зовнішньому світі, виявляється зовнішнім спостереженням, її зміст може бути зрозумілим тільки через глибоке вивчення внутрішньої сутності особистості [4; 7; 13].

Отже поведінка у будь-якому випадку впливає на зону відповідальності особистості, тобто на сферу поширення результатів її життєдіяльності. Фактами поведінки є:

- зовнішні прояви фізіологічних процесів – поза, міміка, інтонація тощо;
- окремі рухи, жести;

- дії як більш великі акти поведінки, що мають певний зміст;
- вчинки – ще більш великі акти, що мають, як правило, суспільне, соціальне значення і пов'язані з нормами поведінки, самооцінкою [7, с. 332].

У руслі положень освіти для стійкого розвитку важливого значення набуває соціально-економічний аспект поведінки людини, саме він потребує найбільшої уваги у формуванні культури екологічної поведінки школярів.

Соціальною вважають таку поведінку, яка безпосередньо або опосередковано включена у спілкування з іншими людьми, знаходиться у зв'язку з їхніми діями, вчинками [13]. Соціально-економічна поведінка – це “система взаємопов'язаних дій, які чинять люди у соціальній та економічній сферах суспільства під впливом власних та групових економічних інтересів задля задоволення своїх потреб” [9, с. 210].

Сутність соціально-економічної поведінки полягає у взаємодії людей з вирішення певних проблемних питань в соціальній та економічній сферах.

На 5-й Пан-Європейській конференції міністрів “Довкілля для Європи” зазначалось про нагальну необхідність створювати в школах культуру, що ґрунтується на навчанні співіснуванню у соціумі та заохочувати учнів і вчителів до демократичної співпраці у сфері екологічної освіти.

Культуру поведінки філософські, психологічні, культурологічні та педагогічні джерела вбачають у дотриманні правил, норм, основних вимог людського співжиття, що регулюють взаємовідносини та забезпечують входження людини у суспільство.

Культура поведінки – важлива сторона морального обличчя людини. Вона складається із загальної внутрішньої культури та моральних вимог суспільства [5].

Культура поведінки – це інтегроване поняття, оскільки є показником внутрішніх якісних утворень особистості, що відбиваються у зовнішньому світі через поведінку та вчинки.

За Рубінштейном С.Л., “одиницею” поведінки є вчинок. Вчинком вважається лише така дія людини, у якій головне значення має свідоме ставлення людини до інших людей, норм суспільної моралі. Вчинок є показником морально-психічного розвитку особистості.

На відміну від культури поведінки культура вчинку – інтегрована якість особистості, у якій представлені смисли її

культурного буття відбиті в ідеальних уявленнях про моральні цінності, моральні почуття, високоморальну поведінку. Культура вчинку виявляється у високому рівні володіння системною загальнолюдських морально-етичних цінностей.

Культура вчинку є показником морально-естетичної сутності дій людини; принципом, настанови моральної поведінки; інтегративною якістю духовно розвиненої особистості [11].

Екологічна поведінка – це такі дії та вчинки особистості, що безпосередньо або опосередковано впливають на збереження та відтворення природи.

Вивчивши феномен культури, його структурні компоненти, окреслюється характеристика основного поняття – “культура екологічної поведінки”.

Культура екологічної поведінки, з огляду на аналіз наукових джерел, – це спосіб організації життєдіяльності людини, представлений сукупністю знань, норм та правил поведінки, ціннісних орієнтацій особистості, що відповідають вимогам стійкого розвитку та виявляються в безпосередній і опосередкованій взаємодії з природою.

Культура екологічної поведінки відслідковується в:

- системі цінностей, спільних для людей уявлень про спосіб життя, що сприяють збереженню та відтворенню природи;
- колективній пам’яті народу щодо бережливого ставлення до об’єктів природи;
- сукупності досягнень людського суспільства у виробничій, суспільній, духовній сфері, що забезпечують гармонійне співіснування людини і природи;
- організації повсякденної життєдіяльності з позиції екологічної доцільності.

Найвищий рівень культури екологічної поведінки підпорядкований принципу екологічного імперативу, який регулює ставлення людини до природи, її поведінку, діяльність в природі і вимагає виключення будь-якої можливості руйнації природи [14].

Культура екологічної поведінки виявляється у щоденній діяльності кожної людини відповідно до соціальної ролі, роду діяльності, професії тощо.

Культура екологічної поведінки школярів виявляється в їхній повсякденно-побутовій діяльності, практичній реалізації своїх освітніх потягів, інтересів та настанов дорослих. Фактично є

складовою культури повсякденності. Культуру повсякденності науковці розглядають як таку, що включає щонайменше два способи життя: домашній та суспільний.

Найбільш виразним показником культури екологічної поведінки школяра є побутова діяльність, оскільки вона є звичною і практично неусвідомлюваною. Титаренко Т.М. зауважує, що закріплення досвіду такої діяльності відбувається в сім'ї та соціумі щодня в результаті повторюваності відношень між речами та людьми. Велику роль в цьому процесі відіграють звички і традиції, що передаються від покоління до покоління.

“Побут” розглядається як сфера поза виробничого економічного і соціального життя особистості, що включає:

- задоволення потреб в їжі, одязі, житлі, підтримці здоров'я;
- діяльність з освоєння духовних благ, культури;
- спілкування, відпочинок, розваги [10].

Як стверджує Асеев В.Г., людина часто не усвідомлює (або усвідомлює частково) дві сфери мотивації: 1) автоматизовані, в готовому вигляді засвоєні та закріплені тривалою практикою елементи поведінки; 2) загальну спрямованість своєї особистості, основні потреби, інтереси, над якими людина недостатньо замислюється.

Отже, з метою формування культури екологічної поведінки школярів необхідно, по-перше, звернути увагу на побутові звички учнів, їх безпосередній та опосередкований вплив на природу. Адже, побутова поведінка здебільшого відбувається автоматично на рівні звичних дій.

Психологи зазначають, що людина цінує свої звички і важко від них відмовляється, оскільки звичні дії та умови забезпечують їй спокій і рівновагу у соціальному просторі. Усвідомлюючи необхідність зміни звичних форм поведінки і не маючи достатньо волі, людина починає виправдовувати свою поведінку та вчинки тим, що вони відповідають реальному становищу – зробив так, тому що інакше не було можливості [15]. Наприклад: “Я пройшовся газоном, тому що поспішав, а обходити далеко”; “Спалив сміття, тому що далеко нести у сміттєвий бак”; “Викинув kota з дому, тому що він мене сильно покусав”. Ми сприймаємо лише те, що відповідає нашим інтересам, потребам, цінностям.

По-друге, важливо зорієнтувати школярів на усвідомлення та оцінку своєї поведінки стосовно природи. Таке спрямування

виховного процесу найбільш ефективно у підлітковому віці, коли розвивається самосвідомість, висуваються нові вимоги до своєї особистості, норм та правил поведінки, принципів життя. Підлітки намагаються формувати себе, порівнюючи чужі та свої дії, вчинки. Однак саморозвиток починається тоді, коли більш менш усвідомлено ставляться цілі щодо власного самовдосконалення.

Визначальну роль у спонуканні до самовдосконалення вчені надають набутому досвіду. Скребець В.О. зауважує, що в процесі взаємодії з навколишнім світом особистість набуває певного досвіду, спираючись на який, починає самостійно вибирати цілі та засоби діяльності, керувати собою, змінюючи та виховуючи себе. Кисельов М.М. зазначає, що від власного досвіду, переконань, культурного рівня, моральності та інтуїції залежать переживання особистості у взаємодії з довкіллям. Ухтомський О.О. також переконаний, що тільки набутий в процесі життєдіяльності досвід та якості допомагають особистості вільно та самостійно обирати цілі та засоби діяльності, одночасно удосконалюючи свої здібності та змінюючи себе.

Стосовно сфери екологічного виховання такий досвід особистість набуває під час діяльності, що безпосередньо або опосередковано впливає на довкілля. Однак важливим залишається – навчити особистість усвідомлювати наслідки своєї діяльності та поведінки для природи.

Отже, у подальшому дослідження варто спрямувати на розробку виховних технологій, що забезпечать невимушене переосмислення своїх дій та стереотипів поведінки, допоможуть розібратися в тому, які цінності школярі обирають, а від яких відмовляються під час взаємодії з природою.

Література:

1. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.
2. Кондрашов В.А. Новейший философский словарь / В. А. Кондарошов, Д. А. Чекалов, В. Н. Копорулина; А. П. Ярещенко (общ. ред.). – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 668 с.
3. Кононенко Б.И. Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко – М. : ООО "Изд-во "Вече 2000", ООО "Изд-во АСТ", 2003. – 512 с.

4. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб. / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
5. Культурологія. XX век: Словарь / А. Я. Левит (гл. ред., сост. и автор проекта). – СПб. : Университетская книга, 1997. – 630 с.
6. Крысько В.Г. Словарь-справочник по социальной психологии / В. Г. Крысько. – СПб : Питер., М. и др., 2003. – 416 с.
7. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / В. О. Олефір, А. С. Куфлієвський та ін.; В. Б. Шапар (ред.). – Х. : Прапор, 2009. – 762 с.
8. Пустовіт Н.А. Неперервна екологічна освіта в Україні (концептуальні засади) / Н. А. Пустовіт // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К.: Пед. думка, 1999. – Кн.1. – С. 64-71.
9. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. / Уклад.: В. І. Волович та ін. – К., 1998. – 736 с.
10. Соціолого-педагогічний словник / С. У. Гончаренко та ін. (уклад.); В. В. Радул (ред.). – К. : Ексоб, 2004. – С. 217.– 304 с.
11. Ушаков А.С. Виховання культури вчинку у студентської молоді у позааудиторній роботі вищого навчального закладу : Дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Артем Сергійович Ушаков. – Луганськ, 2007. – 227 с.
12. Философский энциклопед. словарь. – М. : ИНФРА-М., 2005. – 576 с.
13. Энциклопедический социологический словарь / Г. В. Осипов (ред.); РАН. Ин-т соц.-полит. исследов. – М., 1995. – 940 с.
14. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.philsci.univ.kiev.ua.
15. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://telesnost.ru>.

Подана суцностная характеристика понятия “культура екологического поведения”. Определены основные направления формирования культуры екологического поведения школьников.
Ключевые слова: культура, культура поведения, поведение, культура екологического поведения.

The intrinsic characteristic of concept “culture of ecological behavior” is submitted. The basic directions of formation of culture of ecological behavior of schoolboys are defined.

Key words: culture, culture of behavior, behavior, culture of ecological behavior.